

Klasszikus bibliafordítások és ezek szerepe a szövegkritikában

Targumok, Septuaginta, Vulgata és Pesitta

Áttekintés

1. Bevezetés: A Héber Biblia szövege: létrejötte, kéziratok, hagyományozás

2. A Héber Biblia fordításai

2.1 A Héber Biblia fordításának okai

2.2 Görög nyelvű fordítások

2.2.1 A Septuaginta

2.2.2 Későbbi görög fordítások (Aquila, Symmachus, Theodotion)

2.2.3 Órigenész Hexaplája

2.3 Arámi nyelvű fordítások: targumok

2.3.1 A Pentateuchus targumai

2.3.2 Prófétai targumok

2.3.3 Írásokhoz írt targumok

2.4 Szír nyelvű fordítások (Pesitta)

2.5 Latin nyelvű fordítások (Vetus Latina, Vulgata)

3. Befejezés: A fordítások szerepe a szövegkritikában: a Septuaginta

A Héber Biblia szövege

- Nyelvei: héber, arámi (Ezd 4:7 – 6:18; Dán 2:4 – 7:28); görög (deuterokanonikus könyvek)
- Kialakulása hosszú folyamat, kánon lezárulta ≠ szöveg lezárulta
- Szövegkritika: szövegromlás, másolási hibák, kiegészítések, későbbi hozzáadások figyelembe vétele + szövegváltozatok (1 – 1 hagyomány)
- Eredeti szövegtől → kritikai kiadásig (BHS) hosszú út
- Az állandó mássalhangzós szöveg i.sz. 1. század végén alakul ki
- Előtte: párhuzamos változatok egymás mellett léteznek
- Ezek a maszoréta szövegtől eltérő szövegek:
- *Septuaginta* (i.e. 3. – 2. sz.), *szamaritánus Pentateuchus* (i.e. 4 – 3. sz.), *Nash Papirusz* (i.e. 2. sz., Dekalógust tartalmazza); *qumráni kéziratok* (i.e. 3., 2. sz. – i.e. 70)

A Héber Biblia szövege 2.

- Maszoréta szöveg: egységes, állandó mássalhangzós szöveg alakul ki az 1 – 10. században
- Maszoréták (*baalé hammeszóra*) munkája, 2 iskola: tibériási (Ben Áser család), babilóniai
- Cél: szöveghagyomány egységesítése, rögzítése, értelmezés, revízió: helyes olvasat
- Magánhangzó-rendszer (*niqqud*) kialakítása, mondat – és hangsúlyjelek
- Kialakul egy mértékadó, hivatalos szövegforma → tekintély
- Kéziratai: *kairói kódex* (C) 895; *aleppói* (A, teljes HB, 10. sz. első fele); *leningrádi* (L, 1008, teljes HB), *pétervári* (P, 916) → a Ben Áser család tevékenysége nyomán (Áron ben Mose ben Aser)
- Jakob ben Chaim: rabbinikus Biblia, 1524-25 Velence, Daniel Bomberg kiadása, a 20. sz.-ig mértékadó
- Kritikai kiadások: BHS – leningrádi kódexet veszi alapul; a jeruzsálemi Héber Egyetem kritikai kiadása az aleppóit

A Héber Biblia fordításának okai

- Eltérő nyelvi környezetbe kerülés → diaszpóra, ahol a hébert már nem beszélik
- Arámi fordítások: a babiloni fogságban, majd diaszpórában élő zsidóság új nyelvi környezetbe kerül, arámi a lingua franca
- Arámi lesz a beszélt nyelv, a hébert nem értik, szent nyelvvé válik
- Zsinagógai felolvasások: a héber szöveget egy fordító (*meturgeman*) fordítja le arámira
- Görög fordítás: i.e. 3. század zsidó diaszpóra Alexandriában, már nem értik a hébert, csak görögül tudnak olvasni
- A diaszpóra-lét hívja életre a fordításokat

Görög nyelvű fordítások: Septuaginta

- LXX vagy hetvenes fordítás, Alexandria, i.e. 3. sz. – i.e. 150 k.
- Keletkezése: *Ariszteász-levél* (i.e. 2. sz.) 72 bölcs Jeruzsálemből 72 nap alatt fordítja le Phárosz szigetén elkülönülten, de fordításuk egyezik
- A legenda célja: eredet – és tekintélyigazolás
- Valóság: együttműködés Jeruzsálemmel, alexandriai közösség elismeri
- Héberől, de csak a Tórát (Törvény – *nomosz*) i.e. 3. sz.
- Többi könyv – később, hosszú folyamat eredménye → egyenetlen fordítás, nem ugyanolyan minőségű, gyűjtemény- jelleg
- Befejezése: i. e. 150 körülre teszik
- Nem követi a héber kánon sorrendjét, deuterokanonikus könyvek is

A Septuaginta

- i. sz. 2. század: változás, a zsidóságon belül fokozatosan elveszíti tekintélyét (ok: rabbinizmus)
- Kereszténységben viszont megnő a szerepe: görögül beszélő pogányok között terjeszkedik
- Ókeresztény egyház mértékadónak tekinti, eltérő a HB-tól → keresztény eszmeiség alapja
- Hitviták a zsidókkal a Septuaginta alapján
- Eltér a zsidóság által kanonizált szövegtől, de korábbi szövegváltozat az alapja → a zsidóság nem fogadta el, törekvés egy jobb fordításra

Egyéb, kései görög nyelvű fordítások

- Aquila: *prozelita* (zsidóságba betért pogány), Rabbi Akiva tanítványa, fordítása 130 körüli
- Töredékes, *Hexapla*ban, kairói geniza-töredékekben maradt fenn, nagyon hűen követi a hébert (az érthetőség rovására)
- Symmachus: 170 körül, töredékes, *Hexapla*ban maradt fenn, szabadabb
- Theodotion: *prozelita*, 2. század közepe, a Septuaginta hibáit próbálja javítani (ld. Dániel könyve)
- Órigenész: *Hexapla*ja nagy vállalkozás: Septuaginta javítása, cél: variánsok eltávolítása, eredeti forma visszaállítása, 230 -240 között
- Héber (eredeti + átírás), görög, eltérő változatok egymás mellé állítása, 6 oszlopba
- Cél: a Septuagintát az eredeti héber szöveggel összevetni, ahhoz közelíteni
- Más javítások: Jeromos említi (Lukiánosz és Hészükhosz-féle recenziók)

Arámi, zsidó fordítások: a targumok

- Targum: jelentése 'fordítás', *tirgem* gyökből – 'fordítani'
- Keletkezés, Sitz im Leben: zsinagógai istentiszteletek, felolvasás után arámi nyelvre fordítás, előbb szóban, majd írásban
- Nemcsak egyszerű fordítás (*psát*), hanem *parafrázis* is
- Parafrázis: a fordított szöveg magyarázó betoldásokkal van ellátva
- Értelmezések, jelenre való alkalmazás jellemzi
- Helyi hagyományok szerint → több különböző változat
- Legősibb targum: Jób targuma (*11QtargJób*) töredék 17 – 42. fejezetek
- 3 csoport: aszerint, hogy a HB mely részéhez íródtak: Pentateuchus, Próféták, Írások (kivéve Ezra, Dániel, Nehemja)

Pentateuchus targumok

- Targum Onqelos (T^o): Onqelos (Aquila) prozelita készíti el, talmudi hagyomány: a mi targumunk (*targum didan*) → hivatalos, elismert
- Keletkezés: vitatott, 3 – 5. sz., Babilónia – Palesztina
- Szinte teljesen az M-t követi, szöveghű, kivéve költői részek (Gen 49, Num 24)
- Vita: babilóniai vagy palesztinai? A. Geiger – babiloni arámi, T. Nöldeke – palesztinai arámi; P. Kahle – Geigert erősíti, Kutscher kutatásai – qumráni arámival rokon → palesztinai
- Minden bizonnyal palesztinai, azután Babilóniába került

Pentateuchus targumok 2.

- Palesztinai targumok
- Targum Jerusalmi I (Pszeudo-Jonatán): helytelenül nevezik Targum Jonatánnak (Prófétákhoz írt), Tórához készült, szinte teljes
- Sok aggádikus anyag, kb. kétszer hosszabb a szövege a Tóráénál
- P. de Lagarde kiadása a legismertebb a Codex Reuchlinianus alapján
- P. Kahle: T⁰ korai verziója és egy korai palesztinai Tóra-Targum keveréke
- Nyelvezete galileai zsidó arámi
- Végző redakció: 7. sz.-nál nem korábbi, de vannak korai részei is
- Tele van dogmatikai, teológiai utalásokkal, utalás Bizáncra és az arabokra

Pentateuchus targumok 3.

- Targum Jerusalmi II, III (Fragmentum targumok, T^F): csak töredékek maradtak fenn a verzióból
- Öt csoportra oszthatóak a kéziratok, palesztinai targumokból
- Editio princeps: Felix Pratensis, 1517-18, Bomberg-féle rabbinikus Bibliában
- Codex Neofiti (Neofiti Targum, T^N): Vatikáni Könyvtárban
- Azonosítás: A. Díez Macho: palesztinai eredet, jeruzsálemi Talmuddal hasonló nyelvezet (galileai)
- Datálás: alapja 1-2. sz.-i lehet (Macho), vagy 4-5. század
- Egyedi olvasatok, nagyszámú marginális és interlineáris glossza

A Prófétákhoz írt targum

- Jonatán Targum (T^J): Jonatán ben Uzziél szerkesztette össze a babiloni Talmud szerint Haggaj, Zakariás és Malakiás diktálására
- eredete: zsinagógai felolvasások, minden 3. vers után fordítás, i.sz. 1-2. sz. Palesztina (ok: az aggádák palesztinai tradíciót mutatnak)
- Redakció: 7. század (P. Churgin), Babilónia
- Hivatalos targumnak fogadják el a Prófétákhoz Babilóniában
- Többnyire szó szerinti, poétikus részekben parafrázis-jelleg, aggádák jellemzik

Írásokhoz írt targumok

- Ketuvim targumok: sosem ismerték el őket, nem hivatalosak
- Sok régi anyag van bennük, többnyire késeiek
- Összeállításuk nagyon hosszú folyamat, több száz év → rendkívül sok kiegészítés, magyarázat kerül beléjük, parafrázisok
- Palesztinai eredetűek → Targum Jerusalmi elnevezés, nyelvezetük ezt támasztja alá, palesztinai anyagok (midrások)
- Később Babilóniába kerülnek → kevert nyelvezet, egyre több betoldás, midrási kiegészítések, liturgiai alkalmazás → homiletikus bővítések
- Külön kezelendők: stílusukban, fordítási, exegetikai technikáikban eltérők

Szír nyelvű fordítások

- Pesitta: jelentése: 'egyszerű', szír nyelven íródott (keleti arámi, Edessza környéke)
- Újszövetséget is tartalmazza (vitatott könyveket is, pl. 2 Péter, Júdás)
- Bizonytalan a keletkezése: i.sz. 2. és 5. sz. között
- Szövegtörténet: a protokanonikus könyveket héberből fordítja, a többit görögből
- Pentateuchus, Jesaja könyve – targumokhoz áll közel, zsidó eredet?
- A Septuaginta hatása is felfedezhető benne
- Apokrif, deuterokanonikus könyvek is vannak benne (pl. 2 Báruk, 3-4 Makk, 151. zsoltár)
- Kritikai kiadása: Leiden, The Leiden Peshitta, P. A. H. De Boer

Latin nyelvű fordítások

- **Vetus Latina:** i.sz. 2. századtól kezdve bukkan fel egyházatyák idézeteiben, csak ezekből lehet rekonstruálni
- A Septuagintából készülhetett, 2 változata van (afrikai, európai)
- **Vulgata:** Szent Jeromos (347 – 420), I. Damasus pápa megbízásából kijavítja a Vetus Latinát a Septuaginta alapján
- A palesztinai Caesareában a Hexapla alapján átdolgozza a Zsoltárokat
- 390 – 405 : új latin fordítás a héber szöveg alapján, deuterokanonikus könyvek: csak Judit és Tobit, a többi a Vetus Latinából
- Nem a héber kánoni sorrendet követi, csak a 8 -9. században lett elismert
- Alcuin javítása – ez terjedt el (9-12.sz.); majd a párizsi egyetem recenziója (12-16.sz.)
- Tridenti zsinat: hivatalos fordítás; revíziók: *Editio Sixtina*, *Editio Sixto-Clementina*
- Kritikai kiadás: X. Pius megbízásából (1907), 1926 -86: *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem*
- 1979: VI. Pál, *Neo Vulgata* (héber, arámi, görög szöveg alapján javítják)

A fordítások szerepe a szövegkritikában: Septuaginta

- kéziratai a jelenleg ismert legrégebbi (4-5.sz.) teljes Biblia-szövegek:
- *Codex Vaticanus* (B), *Codex Sinaiticus* (S), *C. Alexandrinus* (A) – unciális írás, ÓSZ, ÚSZ
- Első nyomtatott kiadása: *Biblia Polyglotta*, 1514-17
- 1587 – V. Sixtus, *Editio Sixtina*, alapja a Sínei kódex, mértékadó lett
- 2 fontos kritikai kiadás:
- 1905-40: Brooke – Thackeray – McLean, Cambridge, alapja a Vatikáni kódex, szövegtanúk felhasználása
- 1931-től: göttingeni Septuaginta, Rahlfs – Kappler – Hanhart – Wevers – Ziegler, a héberhez legközelebbi szövegtanút választja ki

Szövegkritika: a Septuaginta és az MT szövege

- Az LXX sok helyen különbözik a héber maszoréta szövegtől (MT)
- Eltérés szavakban, versekben, passzusokban, sorrendiségben, egyes szöveghelyek teljes hiánya
- Miért? Válasz: a szöveghagyományozás, 2 magyarázat:
- 1. eltérő kéziratok, MT héber szövege \neq LXX héber szövege
- Példa: Deut 32:8 MT : Izrael fiai; LXX : Isten fiai, melyik a helyes?
- 2. LXX szabadon interpretálta az MT-t, ld. korai egyház, ez nehezebbé teszi a kutatók munkáját
- Feladat: eredeti, őszibb szöveg kiválasztása \rightarrow sokszor nehéz
- Melyik fordítás előbbrevaló? egyik sem, megvan a maga autoritásuk
- BHS kritikai apparátusa: ahol romlott a szöveg vagy nem egyértelmű, ott hozza a variánsokat, ahol jobb az LXX szövege, az alapján javítja

Köszönöm a figyelmet!